
МАРЦЕНЮК М.О.,
кандидат психологічних наук,
старший викладач,
кафедра психології,
Мукачівський державний
університет,
м. Мукачево

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТА ПРОЯВУ ДУХОВНОСТІ ЮНАКІВ І ДІВЧАТ У КОНТЕКСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ

У статті розглядається така актуальна проблема сьогодення як формування духовності юнаків і дівчат в контексті психологічного здоров'я особистості. Особливе значення ця проблема набуває саме в період юнацького віку і тісно пов'язана з релігійною парадигмою. Висвітлюються бачення духовності в психологічній та філософській літературі. Окреслюються вікові особливості юнаків і дівчат; специфіка формування духовності в юнацькому віці. Розглядається роль релігії в системі духовних цінностей особистості, формування релігійних почуттів. Зазначається, що одним із вирішальних засобів виховання духовності людини, окрім її релігійних уявлень, є культура, мистецтво, і звичайно ж - сім'я, за допомогою яких відтворюється новий рівень дійсності і виступають універсальним шляхом до перетворення зовнішніх культурних цінностей у духовний світ особистості. Діючи на глибинні психологічні механізми людської психіки всі ці засоби виховання активно впливають на молодь, і збагачують її духовний та моральний потенціал.

Ключові слова: *духовність, формування духовності, психологічне здоров'я, юнацький вік, духовні цінності, релігія, релігійні почуття, навчання, виховання, розвиток.*

В статье рассматривается такая актуальная проблема нынешнего времени как формирование духовности юношей и девушек в контексте психологического здоровья личности. Особенное значение эта проблема приобретает именно в

период юношеского возраста и тесно связана с религиозной парадигмой. Освещаются видение духовности в психологической и философской литературе. Очерчиваются вековые особенности юношей и девушек; специфика формирования духовности в юношеском возрасте. Рассматривается роль религии в системе духовных ценностей личности, формирования религиозных чувств. Отмечается, что одним из решающих средств воспитания духовности человека, кроме ее религиозных представлений, является культура, искусство, и конечно же - семья, с помощью которых воссоздается новый уровень действительности и выступают в качестве универсального пути к превращению внешних культурных ценностей в духовный мир личности. Действуя на глубинные психологические механизмы человеческой психики все эти средства воспитания активно влияют на молодежь, и обогащают ее духовный и моральный потенциал.

Ключевые слова: духовность, формирование духовности, психологическое здоровье, юношеской возраст, духовные ценности, религия, религиозные чувства, обучение, воспитания, развитие.

The article is devoted to the problem of spirituality formation of adolescent boys and girls in the context of personal psychological health. The problem receives its peak in adolescent period of youth and is closely connected to religious paradigm. The notion of spirituality has been disclosed in psychological and philosophical literature. The age peculiarities of boys and girls have been delineated, as well as the specificity of spirituality formation at adolescent age. The role of religion in the system of spiritual values of personality and the formation of religious feelings have been viewed. As it has been pointed out that the crucial means of human spirituality formation, except for religious notions, are culture, art, and of course – family; with the help of them the new level of reality is formed and they serve as universal keys for transformation of outer cultural values into spiritual world of personality. Operating on the deep psychological mechanisms of mentality all these means of formation influence the youth, enrich spiritual and moral potential.

Key words: spirituality, spirituality formation, psychological health, adolescent age, spiritual values, religious feelings, education, upbringing, development.

Постановка наукової проблеми. Особистісне становлення сучасної дитини відбувається під все зростаючим нав'язливим і агресивним впливом інформаційного середовища і, перш за все, екрану телевізійного, відео і комп'ютерного. Через засоби масової інформації постійно відбувається маніпуляція свідомістю дітей, переоцінка традиційної системи цінностей, способу життя, духовні підміни. Захоплення більшістю підлітків комп'ютерними іграми сприяє зростанню некерованості, агресивності, дисгармонії відносин в системі «дитина-дитина», утруднення у встановленні, організації та підтримці міжособистісних контактів. Спостерігаються істотні деформації стосунків у сім'ї, що призводить до відчуження дітей і батьків. Пропаганда жорстокості, нехтування моральними цінностями, культ розваг - все це свідчить про серйозну кризу духовності в суспільстві.

Саме таке положення речей зумовлює актуальність розгляду проблеми духовності як складової психологічного здоров'я та пошук шляхів формування духовності, духовного простору особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає підстави стверджувати, що проблема духовності, духовного потенціалу, виховання духовних цінностей сьогодні активно розробляється як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями.

Проблема розуміння духовності як складного особистісного утворення людини складна й багатоаспектна. Пошуки основ духовності та джерел її зрощування пов'язані зі створенням моделі духовної людини, яка розроблялася видатними філософами, психологами та педагогами минулого.

Духовність людини стає предметом дискусій і досліджень починаючи з видатних мислителів Стародавньої Греції Платона та Арістотеля, видатних західноєвропейських філософів Г. Гегеля, І. Фіхте, Ф. Шеллінга, В. Камю, К. Ясперса, М. Хайдегера, Г. Марселя, Ж. Сартра, І. Ільїна, М. Лосського, В. Соловйова, П. Флоренського, Л. Шестова та ін.

Питання щодо природи духовності, виховання духовності, національних джерел духовності, механізмів формування і розвитку духовності цікавили, розглядалися та досліджувалися багатьма вітчизняними і зарубіжними психологами, педагогами, філософами, мислителями. Серед них М. Бердяєв, В. Вернадський, М. Каган, М. Маркузе, Г. Ортегі-і-Гассет, В. Франкл, І. Огієнко, Г. Сковорода, В. Сухомлинський, К. Ушинський, П. Юркевич, І. Бех, В. Бондаровська, М. Савчин, Т. Біленко, М. Попович, В. Скотний, К. Шудря, Б. Братусь, О. Зеліченко, І. Калінаускас, Г. Балл, М. Боришевський, В. Москалець, А. Мудрик, Е. Помиткін, А. Адлер, Р. Алперт, В. Артюнов, С. Гроф, О. Климишин, О. Олексюк, Т. Пашукова, Г. Райх, К. Роджерс, О.

Семашко, В. Сивіков, Н. Хомутичкина та ін.

Отже, стає зрозумілим, що питання духовності лежить за межами психологічної науки, це філософська, метафізична категорія, як і моральність. Але для психологічної науки вкрай важливо психологізувати ці категорії, аби знати достеменно, які орієнтації, якості, цінності, уподобання й переконання необхідно розвинути і сформувані у дітей та молоді.

Метою даної роботи є розгляд і висвітлення особливостей прояву та формування духовності у осіб юнацького віку в контексті психологічного здоров'я особистості.

Виклад основного матеріалу. Зовсім недавно в наше життя увійшло нове поняття «психологічне здоров'я», під яким розуміються психологічні аспекти психічного здоров'я, тобто те, що відноситься до особистості в цілому, знаходиться в тісному зв'язку з вищими проявами людського духу.

Психологічне здоров'я є втіленням соціального, емоційного та духовного благополуччя (як ресурсу та стану), оскільки є потенційною передумовою забезпечення життєвих потреб щодо активного способу життя, досягнення власних цілей, адекватної й оптимальної взаємодії із людьми. Психологічне здоров'я стосується його семантичних аспектів, властивостей «Я» та охоплює сутнісні властивості ціннісно - мотиваційної та ноогенної сфер людини.

Психологічне здоров'я визначається як показник нормального розвитку особистості (І. Дубровіна), найбільш адекватна міра індивідуального і суспільного добробуту (В. Лищук), продукт творчої самореалізації, самовираження, саморозвитку індивіда (А. Маслоу), особистісна зрілість (Ф. Перлз), інтегративний показник життєво важливих функцій особистості

людини, зокрема сім'ї (В. Торхтій), міра творчості особистості (В. Моляко), показник духовності особистості (Е. Помиткін), чинник соціальної "успішності" індивіда (Т. Тунгусова).

Важливим параметром і складовою психологічного здоров'я виступає духовність особистості. Духовне розуміється як така діяльність свідомості, яка спрямована на визначення особистістю критеріїв добра і зла, формування мотивів поведінки у згоді (чи в протиріччі) із совістю (сумлінням), на пошук сенсу життя й свого місця в ньому. Сумління – духовна інстанція, вираження моральної самосвідомості особистості, що дозволяє здійснювати контроль та оцінку власних вчинків.

У психологічному словнику за редакцією В. Войтка, духовність визначається як специфічно людська риса, що виявляється у багатстві духовного світу особи, її ерудиції, розвинутих інтелектуальних і емоційних запитах, моральності, може бути усвідомлена, осмислена як вияв інтелігентності. Може бути частково неусвідомлена - про таких людей кажуть: сердечний, добрий, щирий від природи [8, с. 48].

В психології науковці висвітлюють поняття «духовність» із різних точок зору: матеріалістичної та релігійної. Так, щодо першої точки зору, то найбільш яскраво її представляє аксіологічний підхід, у якому духовність розглядається в контексті проблеми особистісних цінностей та життєвих пріоритетів. А. Маслоу відносить їх до числа "буттєвих" цінностей, які не можуть бути зведені до духовних цінностей, але проявляються в них.

Сучасний український дослідник духовності М. Боришевський вважає, що науковий підхід до вивчення духовності можливий за умови переведення наукового розгляду даного феномену у контекст психології особистості.

Лише у особистісному контексті, у реальній канві активності особистості, її поведінки, діяльності духовне набирає реалістичних обрисів - як у теоретичному, так і прикладному аспектах. Вчений наголошує, що в якості об'єкта психологічного дослідження, даний феномен слід розглядати як багатовимірну систему утворень у свідомості та самосвідомості людини, в яких віддзеркалюються її найбільш актуальні потреби, інтереси, погляди, ставлення до навколишньої дійсності і до себе самого як соціального індивіда. Саме тому, за одиницю виміру духовності, як особистісного утворення, М. Боришевський пропонує вибрати ціннісні орієнтації, які безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю, тобто чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, чим вагоміше в них виявляється зв'язок з категорією добра, тим вищим може бути рівень духовності [4, с. 51].

У цьому контексті М. Савчин наголошує, що духовна реальність відкривається людині саме у досвіді спілкування, що саме під час взаємодії "Я" і "Ти" утворюється нова реальність - "Ми", яка є розширенням "Я", виходом за його первинні і природні межі. У "Ми" ми маємо справу з духовною реальністю... У духовно-психологічному "Ми" реальність мого "Я" виражається у надіндивідуальній формі. М. Савчин, також, вважає, що саме життя з вірою у Бога призводить до зростання духовного потенціалу, який розглядається як рівень прийняття, переживання та осмислення особистістю "внутрішньої людини" та реальних духовних цінностей (любви, віри, надії) [10, 11, с.14].

Український просвітник Г. Сковорода, підкреслюючи індивідуальну духовну природу людини, вказував, що кожна людина наділена совістю

-голосом Бога, який і пригадає їй шлях та мету життя і спрямовує її на відповідну діяльність.

Доповнюючи Г. Сковороду, М. Савчин зазначає, що «це суб'єктивне буття, ця первинна реальність для особистості... є більш справжня, вагома і значуща, ніж об'єктивна дійсність... Там, де відсутнє усвідомлення цієї інтимної реальності, ми маємо справу з втратою особистості, її духовним вмиранням і паралічем» [11, с. 11].

До цього додається необхідність постійної уваги до тлумачення понять духовності, моральності, духовно-морального виховання, бо духовно-моральні цінності, з одного боку, й цивілізаційні реалії сучасного світу, з іншого, потребують постійного уточнення пріоритетів, які мають бути першочерговими для освіти та виховання дітей та молоді.

Таким чином, представлені погляди філософів та психологів на поняття "духовність" свідчать, що вона розглядається як у контексті релігійному, так і в контексті інтелігентності й порядності, вищих моральних цінностей, принципів саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації особистості.

Отже, суттєвою характеристикою розвиненої духовності людини є дієвість, конструктивно-перетворювальна сила ціннісних орієнтацій, якими вона оволоділа. Без такої дієвості можна говорити хіба що про певний рівень обізнаності людини з системою духовних цінностей. Зрозуміло, що така обізнаність є вельми важливою, однак зовсім недостатньою умовою, щоб суттєво впливати на реальну поведінку, діяльність людини.

У систему цінностей, в контексті яких функціонує духовність, входять, крім моральних, громадянські цінності. Серед них найважливіше місце посідають наступні: почуття патріотизму,

ідентичності з національною спільнотою; глибоке усвідомлення ролі рідної мови (мови роду) у життєдіяльності нації, держави; відповідальність за долю нації; повага до інших національних спільнот; естетичні цінності; інтелектуальні цінності; екологічні цінності; валеологічні цінності; світоглядні цінності. Слід підкреслити, що світоглядні ціннісні орієнтації посідають особливе місце у сфері духовності особистості як неповторної індивідуальності з її прагненнями, сподіваннями, сприйняттям світу, баченням себе в ньому, усвідомленням та сприйняттям сенсу свого життя, свого призначення [7].

Розгляд проблеми становлення і розвитку духовності особистості неможливий без аналізу онтогенезу, без урахування вікових особливостей, провідних потреб кожного віку, психологічних новоутворень, насамперед становлення та розвитку самосвідомості. Важливим є розгляд вікових криз особистості, які пов'язані з новим рівнем самоусвідомлення, переоцінкою життєвих цінностей, віднаходженням суб'єктом життєвих смислів [5].

У підлітковому віці починає формуватися стійке коло інтересів, які є психологічною базою ціннісних орієнтацій підлітків. У цьому віці відбувається переключення інтересів з приватного і конкретного на вивільнене і загальне, спостерігається зростання інтересу до питань світогляду, релігії, моралі і естетики.

У молодшому підлітковому віці на перший план висуваються задоволення, пережите завдяки правильному вчинку, і страждання через проступку. При негативному емоційному досвіді формується негативна позиція особистості.

Підлітковий період – це період переходу від дитинства до дорослості,

усвідомлення себе як дорослої особи, переосмислення цінностей. Кардинальні зміни в структурі особистості підлітка зумовлюють його особливу чутливість до засвоєння норм, цінностей та способів поведінки, притаманних світові дорослих. Власне, йдеться про переорієнтацію з норм і цінностей дитячого світу на інші, дорослі, вироблення особистісних новоутворень, які відіграють особливу й вирішальну роль в оволодінні дитиною соціальною ситуацією дорослого. Їх оцінка значно залежить від системи цінностей, що складається завдяки впливу родини й однолітків. Орієнтація на певні зразки багато в чому визначає зміст нової системи життєвих цінностей та загальну спрямованість формування особистості підлітка [6; 7].

Особистість переходить на якісно новий – усвідомлюваний етап становлення, відбувається її «друге народження». Складається більш-менш цілісний світогляд та формується готовність до самовизначення. Юнак – це вже особистість як суб'єкт суспільних стосунків, що активно будує образ світу, спрямований у майбутнє. Завдяки віковим новоутворенням відкривається можливість обирати життєвий шлях і нести відповідальність за цей вибір.

Розвиток свідомості пов'язаний з трансформацією домінантних потреб і цінностей людини від нижчих до вищих. На думку багатьох вчених (Л. Колберг, Ж. Піаже, Г. Сковорода), людська свідомість розвивається від першого рівня – егоцентричного – до найвищого рівня духовних цінностей [5].

Важливою складовою особистісного розвитку юнака є становлення його самосвідомості, яке пов'язане як із продовженням розумового розвитку, так і з самоосмисленням нових ситуацій і

точок зору. У цьому віці розвиток самосвідомості продовжується досить інтенсивно, хоч і не так бурхливо, як у період ранньої юності. Рівень домагань стабілізується, самооцінка стає незалежною від зовнішніх оцінок. На завершення етапу зрілої юності у молодій людині уже сформовані важливі особистісні структури (самосвідомість, спонукальна та емоційно-вольова сфери), загальні властивості особистості (характер, здібності), індивідуальність, інтелект. Юнаки та дівчата досягають значного рівня соціального розвитку, про що свідчить їхня активна участь у різних сферах суспільного життя [1].

Р. Асаджолі вважає, що для кожної людини характерний постійний духовний розвиток, реалізація прихованого потенціалу. Духовний розвиток підіймає свідомість на новий рівень, сприяє процесу самоактуалізації. Духовний розвиток, за Р. Асаджолі, представляє собою суттєву трансформацію свідомості, «Я-концепції», яка проходить декілька критичних етапів:

- криза, що передує духовному пробудженню, характеризується тим, що людина довідується про різні, приховані елементи своєї особистості і починає сприймати їх на рівні свідомості;
- криза викликана духовним пробудженням, при якій відбувається самозвільнення від впливу віднайдених елементів;
- реакція, що слідує за духовним пробудженням, яка сприяє відкриттю в людині свого об'єднувального психологічного центру;
- перетворення особистості, що характеризується самореалізацією та інтеграцією різних «Я» навколо нового центру [3].

У процесі розвитку особистість не є пасивною структурою, вона сама де-

термінує напрям, міру змін та рівень всіх феноменів психічного розвитку, включаючи духовний зміст. Людина своєю діяльністю змінює світ, змінюється сама разом з ним.

Кризи пов'язані із розвитком ідентичності індивіда на будь-якому етапі життєвого шляху. Кризу ідентичності об'єктивно можна визначити як невідповідність структури ідентичності, яка склалася на даний момент, контексту її існування, що змінився. Суб'єктивно криза може переживатися людиною як стан пошуку нових можливостей і розв'язання проблем (конструктивна криза) або як стан невіри в себе та у своє майбутнє, депресії (деструктивна криза) [12].

В контексті духовного розвитку особистості криза ідентичності юнацького віку є визначальним етапом, оскільки вона закладає самі основи особистості, її духовної сфери — ядро самосвідомості, ціннісні орієнтири, що визначають напрямок подальшого розвитку. Криза ідентичності часто вимагає перебудови ціннісно-сислової сфери особистості, перегляду життєвих цілей та стратегій їх досягнення. Продуктивним результатом такої кризи слід вважати вихід на якісно вищий рівень особистісного розвитку і самоактуалізації, що пов'язано з гармонізацією диспозиційної структури «Я-концепції». Всі ці процеси є необхідними складовими духовного розвитку особистості [5].

Система ідентичності не зупиняється у своєму розвитку в підлітковому та юнацькому віці, протягом життя вона може зазнавати суттєвих трансформацій. Таким чином, розвиток ідентичності ніби «вбудований» у процес духовного розвитку особистості, вступає важливою його складовою.

Духовний розвиток пов'язаний насамперед із самореалізацією осо-

бистості, ціннісним визначенням і перевизначенням, усвідомленням необхідності подальшого соціального та особистісного зростання. На більш пізніх етапах онтогенезу людина замислюється над сенсом свого життя, здатна вийти на новий рівень духовного розвитку, активно займаючись суспільно-корисною діяльністю, поєднуючи досягнення у професійній сфері з доброчинністю. Прагнення до духовного реалізується у пошуку власних потенційних можливостей розвитку себе, своєї особистості, самоактуалізації через рефлексію, що піднімає людину на наступний щабель духовного буття – щабель індивідуальності.

Справжньої зрілості особистість може досягнути лише за умови духовного розвитку. Не можна стверджувати, що особистість, яка досягла психічної зрілості, є зрілою й духовно. Одним із найбільших наслідків гріхопадіння є дисгармонія між складовими людського ества, які колись підпорядковувалися меті єдиного розвитку. Недаремно святий Теофан Самітник писав: «Душевність же в людині, що не прийняла благодаті або що її втратила, як хмара, що стоїть між обличчям людини і Богом, унеможлиблюючи спілкування між ними... Переважання душі, рівно ж як і переважання тіла, є запереченням життя згідно з духом». Тому неможливо досягнути духовної зрілості, оминувши інтеграцію тіла та душі. Особистість повинна розвиватися цілісно, гармонійно розвиваючи всі три сфери прояву: фізичну, психічну та духовну «...змушуючи їх вести гармонійний діалог» [13].

Щодо формування духовності та релігійності в процесі становлення особистості особливе значення має підхід Е. Еріксона, в рамках якого релігійність розглядається як динамічна характеристика особистості, яка під-

владна постійному розвитку впродовж життя. Релігійність людини змінюється залежно від віку. В своїй праці «Дитинство й суспільство» (1963) Е. Еріксон припустив, що поруч із фрейдівськими фазами психосексуального розвитку (оральною, анальною, фалічною, латентною та генітальною), існують аналогічні стадії розвитку образу «Я», в ході яких встановлюються основні орієнтири щодо себе та свого соціального середовища. За теорією Е. Еріксона, становлення особистості не закінчується в підлітковому віці, а триває впродовж усього життя, і кожній стадії розвитку притаманні власні параметри, що може бути позитивними чи негативними. Таких стадій Е. Еріксон виокремлює вісім [5].

Ідеї Е. Еріксона виявились настільки продуктивними, що їх почали використовувати інші дослідники. На основі його концепції психолог Джеймс Фаулер виділив сім стадій розвитку віри. Зокрема, п'ята стадія – індивідуально-рефлексивна віра, коли молодь, яка вийшла з підліткового віку, піддає сумніву, запереченню традиційні переконання, намагаючись повністю виробити власні.

Ю. Макселон наводить такі характеристики духовності молодої людини: в цей час починає формуватися ставлення до релігії, зростає потреба в пізнанні та зацікавленість філософією. Йде боротьба за особистий світогляд, оскільки на його формування впливають протилежні думки – як із релігійного, так і секулярного середовища. Виникають кризи власної ідентичності. Крім конфліктів з дорослими, у молодих людей виникає занепокоєння, пов'язане з першим сексуальним досвідом, що суперечить релігійним нормам. Конфлікт совісті може призвести до відходу від віри, а також до формування негативного або агресив-

ного ставлення до неї [9].

Важливо зазначити, що можливість розвитку духовного потенціалу особистості в юнацькому віці обумовлена психологічними особливостями цього періоду. Юнацький вік є сенситивним періодом засвоєння духовних цінностей. Одним із головних новоутворень юнацького віку є відкриття особистістю свого внутрішнього світу і зростання потреб в досягненні духовної близькості з другою людиною. У цей віковий період молода людина стає суб'єктом свого життя, свідомо підходить до розуміння себе, своїх можливостей. Пізнання життя і свого місця в ньому зумовлює глибоке розуміння молодою людиною власних стосунків з іншими людьми, правил, моральних основ цих взаємин, усвідомлення потреб в духовному. Саме в юності проходить сходження людини до найвищого потенціалу людяності і духовності [6].

Цікавим, на наш погляд, є дослідження Е. Помиткіна, що проливає світло на духовний потенціал особистості. На думку науковця, варто враховувати те, що духовність розподіляється в усіх підструктурах особистості, і тому її загально сумарну характеристику можна ідентифікувати як духовний потенціал. Автор зазначає, що духовний потенціал особистості характеризує вищий ступінь людської самоорганізації, який позначається високим рівнем свідомості і самосвідомості, спрямованістю на загальнолюдські духовні ідеали та цінності, а також розвиненими вольовими якостями особистості. Тому можна впевнено стверджувати, що духовний потенціал інтегрує вольові якості особистості (відповідальність перед собою та суспільством) та духовну спрямованість особистості, яка проявляється в орієнтації на такі духовні цінності як

гуманістичні, естетичні, екологічні, цінності пізнання та самопізнання, самовдосконалення та самореалізації. Духовний потенціал в операційному плані виступає змістовною характеристикою таких підструктур особистості як спілкування, спрямованість, характер, самосвідомість, інтелект і досвід [7, с. 91].

Певний образ світу пропонує і релігія та відповідає на основні екзистенційні питання, а також, задовольняє одну з найістотніших психічних потреб людини – потребу трансцендентного, пробуджує почуття сенсу світу і людського життя. Релігія пояснює сенс світу і життя через певну систему. В рамках якої життя, страждання, смерть та інші екзистенційні події інтерпретуються як цінності. Релігійний погляд на світ допомагає прийняти сенс подій, труднощів і нещастя, незважаючи на неспроможність людини зрозуміти їх у конкретній ситуації. Релігія в особливий спосіб «впорядковує» ставлення до світу, речей, людей і до себе самої [2].

З іншого боку, релігія виконує функцію ствердження системи цінностей особистості в процесі її формування: забезпечує не релятивні підстави для цінностей, особливо для моральних, і впорядковує їх, формуєчи своєрідну їх ієрархію. Зазвичай, цінності, сповідувани людьми, є різними і часто суперечливими. Надаючи перевагу (частково або повністю) одній цінності, інші – як критерії вибору альтернативних способів поведінки – тим самим виключаються. Особистість «погано» функціонує, якщо її ставлення до світу, а особливо до інших людей, не базується на стійких моральних основах. Релігія, впорядковуючи та ієрархізуючи сповідувани людиною цінності в таким чином інтегрує особистість [9].

Отже, щодо цінностей релігія у розвитку особи виконує ряд функцій:

1) забезпечує критерії вибору одного з альтернативних способів поведінки. Це має практичні наслідки – досліджуючи сповідувані особою цінності, ми в певному сенсі пізнаємо її бачення світу, її шкалу цінностей;

2) визначає напрям прагнень згідно з прийнятими людиною цінностями. Релігія може спрямовувати дії людини. Під її впливом вони набирають конкретного характеру. Особа здатна еліминувати певний тип потреб і засобів їх задоволення, врегулювати черговість їх задоволення, побачити нові потреби і засоби їх задоволення. Цінності, сповідувані особою, серед них і релігійні, певною мірою модифікують систему її потреб.

3) релігія виконує функцію «сакралізації» цінності, зміцнює головування групових цілей над індивідуальними і стверджує самодисципліну щодо егоцентричних тенденцій одиниці. Водночас релігія забезпечує високі взірці цінностей, порівняно з якими фактична реалізація цінностей у суспільній групі є дуже мізерною.

4) часто традиційні моделі поведінки (суспільні норми) повинні бути змінені, щоб узгоджуватися із взірцем, поданим релігією. Ця функція релігії полягає у тому, щоб піддавати сумніву міцність існуючого і зазвичай, усталеного суспільного порядку.

Отже, однією з функцій релігії у формуванні особистості є протест проти усталених і утверджених суспільних структур, які є неморальними, наприклад порушення прав людини, соціальна несправедливість, маніпуляція людьми. Умовою виконання такої функції релігією є інтерналізація релігійно-моральних цінностей [9]

Ю. Макселоном виокремлюється ряд етапів релігійного розвитку осо-

бистості. У відповідності до нього в старшому шкільному віці (рання молодість – 14/15-18/19 років) у дітей починає формуватися ставлення до релігії: для юнаків Бог є Богом-Творцем, а для дівчат – Любов'ю; може виникати бунт проти Бога через несформованість власної ідентичності, а також – релігійних переконань. Для періоду молодості (до 23 – 25 року життя), на думку Ю. Макселона, характерною є складність психічних та релігійних почуттів, а через зміну соціальної ситуації з'являється прагнення до релігії, яка відкривала б сенс життя. Для періоду ранньої дорослості (зріла молодість – до 40 років) характерна найменша релігійна активність переважно через відсутність часу на релігійне життя; відродження релігійності у частини молоді через кризу середнього віку, пов'язану з усвідомленням власної обмеженості [9].

Американський психолог Г. Стенлі Холл вважає, що релігійний розвиток індивіда повторює релігійний розвиток його біологічного виду. Він уявляє релігійний розвиток за принципом ембріонального: онтогенез як короткий повтор філогенезу. На його думку, передюнацький вік – це вік екстраверсії та поклоніння кумирам, домінування емоцій – страху, гніву, ревності, ненависті, заздрості та мстивості. Звідси широкий вибір героїчних персонажів і драматичних подій Старого Заповіту, переконаність у особливому значенні закону та правосуддя, що стимулює переживання благоговійного страху та поваги й найбільш відповідає віку.

Однак справжній, глибокий релігійний досвід можливий тільки з настанням юнацького віку. Юність є фактично найвищою точкою розвитку релігійності. Попередні роки є підготовчими, наступні – більш скон-

центровані на доктрині як на деякому замініку віри, та на історичній спадщині. Статистичні дані та факти Г. Холла з юнацької віри демонструють, що бурхливі роки сексуального дозрівання є й роками духовного росту. Г. Холл зауважив, що більшість випадків релігійного навернення має місце в період сексуального дозрівання. Існує зв'язок за принципом «подібності та відмінності» між релігійністю та сексуальною любов'ю. Це проявляється в схожій тенденції коливання між самоствердженням і самозапереченням, фанатичною зосередженістю на предметі свого поклоніння. У період юності відбувається поворот – від егоцентризму до альтруїзму. Завдання релігії (частково – і християнської психології) – підняти на якомога вищий рівень природні пориви юності, й допомогти дорослішати й безпечно розвиватися особистості серед оточуючих небезпек. Тільки релігія (частково – християнська психологія) має можливість максимально розвинути та піднести почуття любові. Тому юність, за Г.С. Холлом, є вирішальним віком, коли даний текст має особливе значення і повинен бути вивчений.

Отже, для досягнення гармонійного розвитку особистості у цьому віці важливим є духовне формування. Це допоможе молодій людині стати зрілою особистістю й не підпасти під вплив оточуючого світу, що могло б призвести до трагічних наслідків. Найбільше уваги варто приділяти формуванню моральної потреби, оскільки саме моральність є серцевиною, стрижнем духовності особистості. Адже справді духовна особистість – це передусім морально суверенна особистість, чії ціннісні орієнтації спираються на шкалу моральних цінностей, що мають загальнолюдську, гуманістичну перспективу [9].

Однак моральну потребу не можна чітко відмежувати від інших духовних потреб. Загалом духовні потреби формуються внаслідок комплексу взаємодій у певних умовах. У процесі навчально-виховної діяльності виховується потреба в праці. Любов до Батьківщини неможлива без розуміння і відчуття її краси. Немає прагнення до самовдосконалення, до боротьби з недоліками в собі без переживання почуття відризи по відношенню до вчинків, які протилежні моральним принципам.

Становлення духовних потреб у віковому аспекті відбувається нерівномірно; кожна з сфер життєдіяльності має природні закономірності свого розвитку.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Важливу роль у становленні особистості відіграє духовне життя – це завжди діалектична єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне. Основу духовного життя становить духовний світ особистості – її духовні цінності, світоглядні орієнтації, тому багатогранність духовного життя суспільства включає в себе духовне виробництво, суспільну свідомість, і духовну культуру.

Процес формування духовних цінностей – це перш за все створення умов для духовного саморозвитку та самореалізації особистості, а не примусовий вплив на неї. Успішність процесу формування духовних цінностей у юнаків і дівчат зумовлено залежить від декількох відправних пунктів. Основними з них є організація виховання та взаємодії в сім'ї та орієнтації навчально-виховного процесу на вихідні психологічні характеристики високодуховної особистості.

Одним із вирішальних засобів виховання духовності людини, окрім її

релігійних уявлень, є культура, мистецтво, і звичайно-ж сім'я, за допомогою яких відтворюється новий рівень дійсності і виступають універсальним шляхом до перетворення зовнішніх культурних цінностей у духовний світ особистості. Діючи на глибинні психологічні механізми людської психіки всі ці засоби виховання активно впливають на молодь, і збагачують її духовний та моральний потенціал. І якщо інтереси та цінності юнака лежать в дискурсі надматеріального, недоступного впливу часу та моди, його інтереси більш стійкі, довготривалі, стимулюють самовдосконалення та духовний розвиток, така людина здатна до свідомих глибоких стосунків з іншими людьми, до любові, дружби, що робить її повноцінною особистістю з стійким психологічним здоров'ям.

Одне з головних завдань, яке стоїть перед суспільством у сфері духовного

життя і розвитку духовного потенціалу особистості, полягає у створенні умов для найповнішого освоєння людиною багатогранного потенціалу як української, так і світової духовної культури.

Незважаючи на численні дослідження в галузі виховання, проблема формування цінностей у сучасній молоді залишається невирішеною. На жаль, як в Україні, так і поза її межами простежується не надто високий рівень культури суспільства. Безсумнівним є той факт, що людство досягло значних успіхів у багатьох сферах суспільного життя, окрім розвитку власної душі. Варто пам'ятати, що цінності відносяться до тих ментальних утворень людини, які впливають на її життя і долю. І навпаки, - умови життя, що постійно змінюються, також справляють свій вплив на зміст наших цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аверьянова Г. М. Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства / Г. М. Аверьянова, Н. М. Дембицька, В. В. Москаленко. – К. : ППП, 2005. – 307 с.
2. Ардашкин И.Б. Психология религий: учебное пособие / И.Б. Ардашкин. – Томск: Изд-во Томского политехнического университета, 2009. – 276 с.
3. Ассаджолі Р. Самореалізація і психологічні потрясення / Р. Ассаджолі // Духовний кризис. – М. : МГУ, 1995. – С. 40-61.
4. Боришевський М. Й. Духовність в особистісних вимірах / М.Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка АПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2008. – Т. X., Ч. 4. – С. 61 – 69.
5. Виховання духовності особистості : навчально-методичний посібник / [М. Й. Боришевський, Л. І. Пилипенко, О. І. Пенькова та ін.] ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 104 с.
6. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.
7. Помиткін Е. О. Психологія духовного розвитку особистості: монографія / Е. О. Помиткін. - К. : Наш час, 2007. – 280 с.
8. Психологічний словник/ За ред В.І. Войтка - К.: Вища школа, 1996. - С. 48.

9. Психологія. З викладом основ психології релігії / Під ред. о. Юзефа Макселона. Пер. з пол. Т. Чорновіл. – Львів: Свічадо, 1998. – 320 с.
10. Савчин М. В. Духовна парадигма психології : монографія / Мирослав Савчин. – К. : Академвидав, 2013. – 252 с. – (Серія «Монограф»).
11. Савчин М. Духовний потенціал особистості / М. Савчин. – Івано - Франківськ : Вид-во «Плай» Прикарпатського ун-ту, 2001. – 203 с.
12. Солдатова Е. Л. Эго-идентичность в нормативных кризисах развития / Е. Л. Содатова // Вопросы психологии. - 2006. - № 5. - С.73-84.
13. Сурожский А. Достичь своей высоты / Анатолий Сурожский // Московский психотерапевтический журнал. – 2005. – № 3. – С. 5-19.